

ТУРИЗМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

PRIHRANIČNÝ REGIÓN DUKLIANSKEHO BOJISKA V KONTEXTE TRVALO UDRŽATEĽNÉHO CESTOVNÉHO RUCHU

Juliana Krokusová, Tomáš Pasternák

juliana.krokusova@unipo.sk, tomas.pasternak@unipo.sk

Prešov, Slovenská republika

Abstract: The border region of northeastern Slovakia was intensely marked by fighting during the First and Second World Wars. Even today, there are a large number of military forms in this area, which have a memorable and educational significance. It is a region that is undersized in terms of production and industry. On the other hand, it has huge potential for the development of sustainable tourism. It is a unique combination of preserved natural landscape, historical (mostly military) monuments and elements of material and spiritual culture of local Ruthenians. The aim of this paper is to point out the potential of the studied region in the context of sustainable tourism. At the end of the article are also specific suggestions for improvement, which are based on the findings. Part of the implementation of the paper was also field research focused on verifying the real state and photo documentation.

Key words: Dukla battlefield, military anthropogenic landform, border region, sustainable tourism

Úvod

Cestovný ruch je v posledných desaťročiach výrazným a neustále dynamicky sa rozvíjajúcim odvetvím národného hospodárstva väčšiny vyspelých krajín sveta. V súčasnom období sa do popredia dostávajú myšlienky trvalo udržateľného rozvoja aj v tomto sektore. Trvalo udržateľný cestovný ruch by mal optimálne využívať environmentálne zdroje tvoriace kľúčový prvok v rozvoji cestovného ruchu, udržiavať základné ekologické procesy, pomáhať chrániť prírodné dedičstvo a biodiverzitu a zároveň rešpektovať sociálno-kultúrnu autenticnosť hostiteľských komún, zachovávať ich vybudované a živé kultúrne dedičstvo a tradičné hodnoty [12]. Podľa Gúčika a kol. [6] má environmentálny, kultúrny, sociálny a ekonomický rozmer. Environmentálny spočíva v ochrane životného prostredia a úsporného využívania prírodných zdrojov, kultúrny v kultúrnom dedičstve ako výsledku civilizačného procesu, sociálny v pracovných príležitostiach v regióne a zmene správania miestneho obyvateľstva a ekonomický vo využívaní miestnych zdrojov a produktov a z príjmov získaných z cestovného ruchu. Jedným z konceptov, prostredníctvom ktorých je možné realizovať trvalo udržateľný cestovný ruch, je

koncept ekomúzea. Založenie ekomúzea je dynamickým procesom, prostredníctvom ktorého sú komunity schopné identifikovať, zachovávať, interpretovať a spravovať svoje zdroje prírodného a kultúrneho dedičstva v rámci myšlienok trvalo udržateľného rozvoja [2].

Vo svete neexistuje veľa ekomúzeí založených na militarnej minulosti územia. Zaujímavým príkladom takéhoto ekomúzea je Flodden 1513 Ecomuseum vo Veľkej Británii, ktoré vzniklo v roku 2013 pri príležitosti 500. výročia bitky o Flodden medzi Angličanmi a Škótmami. Spája viaceré lokality súvisiace s bitkou, ale aj miestne tradície a dedičstvo. Miestne komunity nachádzajúce sa na území ekomúzea spolupracujú pri zachovávaní a interpretácii pozostatkov histórie a udržiavaní tradícií v tejto prihraničnej oblasti [4; 9].

Ciele a metodika práce

Cieľom príspevku je poukázať na potenciál prihraničných regiónov, ktoré disponujú špecifickými pamiatkami prepojenými na vojnové udalosti. Lokalizácia a kompozícia týchto pamiatok vo voľnej prírode je jedinečná a dá sa rôznymi spôsobmi využiť pre rozvoj cestovného ruchu. Táto jedinečnosť vzniká kombináciou špecifických skutočností: prírodných podmienok (priebeh vojenských operácií v krajine), historických, resp. vojnových udalostí, ľudského potenciálu (pamätníci vojnových udalostí) a prítomnosti vojenských foriem reliéfu v krajine.

Prípravná fáza výskumu bola zameraná na štúdium domácej i zahraničnej literatúry a archívnych materiálov. Dôležitou súčasťou bola aj analýza historických kartografických podkladov (priebeh vojenských operácií, schémy jednotlivých vojenských foriem v krajine, mapy a náčrty vojnových hrobov a cintorínov a pod.). Nosnú časť nášho výskumu tvoril terénny výskum zameraný na Duklianske bojisko. Terénny výskum bol zameraný na zmapovanie a zdokumentovanie vojenských foriem v spomínanej časti regiónu, ktorá je dostupná turistom (mnohé ďalšie zaujímavé formy sú v náročnom nedostupnom teréne). V záverečnej fáze sme zosumarizovali výsledky a analýza je doplnená o grafické a kartografické výstupy vypracované v geografickom informačnom systéme QGIS.

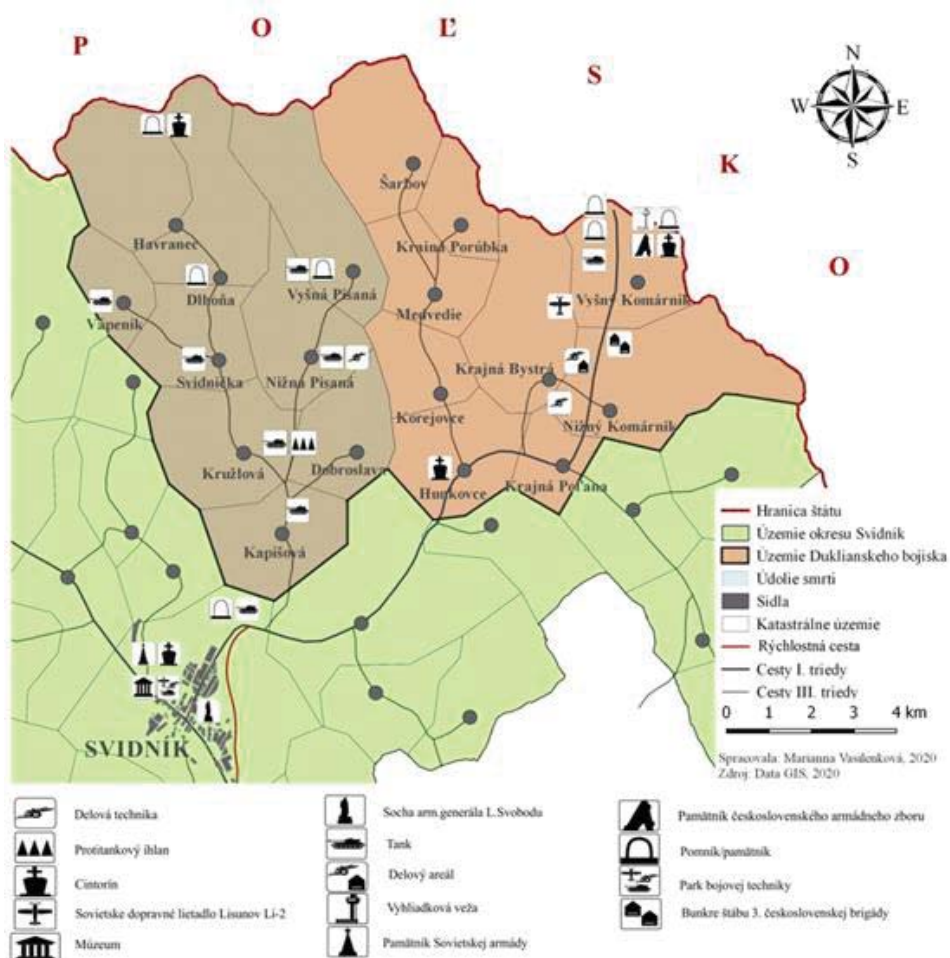
Priestorová analýza objektov Duklianskeho bojiska

Keď sa povie slovo Dukla, predstavíme si spomienky na ťažké boje o Dukliansky priesmyk v jeseni roku 1944. Geografická poloha v pohraničnom pásme bola príčinou ocitnutia sa obyvateľstva v zlomových udalostiach. Dukliansky priesmyk, ktorý slúžil väčšinou ako obchodný tranzit, ukázal v minulosti aj odvrátenú tvár. Dané územie slúžilo na prechod vojenských vozov so zbraňami a vojskom. V roku 1799 využili toto územie ruské vojská pod vedením generála G.L. Rebindera na prechod do severného Talianska. V roku 1800 to boli kozáci Suvorovovho vojska. V

19. storočí došlo k hromadnému vyst'ahovaniu obyvateľstva na Dolnú zem a do zámoria. Bolo to spôsobené vypuknutím cholery a následne nepriaznivými hospodárskymi pomermi a biedou. Počas prvej svetovej vojny týmto územím prechádzali ustupujúce jednotky cisársko-kráľovskej armády a následná bieda priniesla so sebou ďalšiu vlnu vyst'ahovalectva [5]. Duklianske bojisko nachádzajúce sa na slovenskej časti je situované v severnej časti okresu Svidník. Časť, ktorá zahŕňa obce Havranec, Vápeník, Dlhoňa, Svidnička, Kružlová, Nižná Pisaná, Vyšná Pisaná, Dobroslava a Kapišová patrí k mikroregiónu „Údolie smrti“. Ďalšou časťou je samotný Duklianský priesmyk.

V súčasnosti ťažké boje 2. svetovej vojny pripomínajú mnohé, pre turistov atraktívne miesta, či už na slovenskej alebo poľskej strane Duklianskeho bojiska (obrázok 1). Celá krajina územia siahajúceho od mesta Svidník na slovenskej strane, až po mesto Krosno v Poľsku je posiatá exponátmi z 2. svetovej vojny, pamätníkmi, cintorínmi, múzeami, ktoré sú spomienkou na urputné boje počas Karpatsko-duklianskej operácie.

Obr. 1: Vojenské objekty širšieho zázemia Duklianskeho bojiska

Zdroj: terénny výskum 2018 - 2020

Približne 150 m od štátnej hranice, sa nachádzajú dva pamätníky. Žulový pamätník „Rozpukané srdce“, ktoré označuje miesto smrti generála Jaroslava Vedrala-Sázavského a žulová plastika nazývaná „Ruky ženistu“, predstavujúca vojaka, ktorý zneškodňuje protitankovú mínu. Pamätník bol postavený padlým ženistom 1. československého armádneho zboru v blízkosti pôvodného vojnového cintorína československých vojakov. Súčasná dominanta Duklianskeho priesmyku je veža slúžiaca v minulosti počas Karpatsko-duklianskej operácie na pozorovanie. Vyhlídkovú vežu využíval aj generál Svoboda. Veža meria 49 m a je z nej výhľad na celé bojisko od poľského mesta Dukla až po slovenskú obec Krajná Poľana. Interiér veže obsahuje plán úderu Červenej armády cez Karpaty a mapu Duklianskeho priesmyku [8].

Najznámejším symbolom je Pamätník a cintorín československej armády na Dukle (obrázok 2). Pamätník je národnou kultúrnou pamiatkou a má ľuďom pripomenúť udalosti z roku 1944, keď sovietski a československí vojaci bojovali za našu slobodu. Súčasťou pamätníka je aj cintorín, kde sú pochovaní padlí československí vojaci a významní velitelia Karpatsko-duklianskej operácie. Dominantou cintorína je pylón s obradnou sieňou, vysoký 28 m, nachádzajúci sa v južnej časti cintorína. Má klinovitý tvar, čo symbolizuje hlavný útok do nemeckej obrany a tiež bránu slobody. Na vrchu stavby je umiestnený československý znak, ktorý symbolizuje súdržnosť českého a slovenského národa v čase bojov za slobodu. V kolumbáriu (vyzdobený priestor pamätníka) sú vyryté miesta bojov 1. československého armádneho zboru od Sovietskeho zväzu až po Prahu. V strede pamätníka stojí bronzová socha československého vojaka v nadživotnej veľkosti (2,4 m vysoká) vzdávajúci hold „poctou zbraň“ pochovaným. Na cintoríne je pochovaných 563 príslušníkov československého armádneho zboru. V severnej časti lemuje cintorín betónový múr, na ktorom sú umiestnené busty významných veliteľov vojsk [8].

Obr. 2: Pamätník a cintorín československej armády na Dukle

Zdroj: archív autorov

Mikroregión Údolie smrti sa nachádza na južných svahoch Nízkych Beskýd a svoj názov získal podľa ťažkých bojov, ktoré sa na tomto území odohrali v novembri 1944. Tvorí ho deväť obcí, ktorými sú Kapišová, Dobroslava, Vyšná Pisaná, Nižná Pisaná, Kružlová, Svidnička, Vápeník, Dlhoňa a Havranec. Pri vstupe do Údolia smrti sa nachádzajú dva objekty, ktorými sú Pomník trom československým ženistom, ktorí zahynuli pri odmínovaní podduklianskeho regiónu a exponát predstavujúci sovietsky tank T-34/85, ktorý drví pod svojimi pásmi nemeckého „Panthera“ [10]. Názov tohto exponátu je Taran (obrázok 3).

Obr. 3: Tanky pri vstupe do Údolia smrti

Zdroj: archív autorov

V neďalekom katastri obce Kapišová sa nachádza vedľa dvojice sovietskych stredných tankov T-34/85 aj pomník P. A. Tolsteľovi, ktorý bol vojakom červenej armády a padol v bojoch o Kapišovú v roku 1944 [7]. Medzi obcami Kapišová, Kružlová a Nižná Pisaná sa nachádza rozmiestnená bojová technika, ktorá znázorňuje tankovú rotu v útoku, ktorú predstavuje 8 tankov T-34/85 [1]. Na návrší sa nachádza vedľa rozhladne od apríla 2019 nápis Údolie smrti s impozantnými rozmermi 998x290 cm. V neďalekej obci Nižná Pisaná sa nachádzajú dva tanky. V obci Vyšná Pisaná je situovaný jeden tank a pamätná tabuľa obetiam 2. svetovej vojny [7]. Ďalšími objektmi na území sú tanky nachádzajúce sa v obciach Svidnička a Vápeník. Neďaleko slovensko-poľskej hranice za obcou Svidnička v obci Dlhoňa je situovaný Pomník sovietskym letcom, ktorí padli v boji v jeseni roku 1944. Bol postavený a odhalený v roku 1984.

Ďalším miestom cestou k Duklianskemu priesmyku je cintorín nemeckých vojakov z druhej svetovej vojny v obci Hunkovce. Je tu pochovaných takmer 3100 nemeckých vojakov. Dominantou cintorína je centrálny kríž nachádzajúci sa v mulde, ktorá je naplnená vodou [3]. Pred vstupom do obce udrie každému do očí masívna drevená vstupná brána.

V katastri obce Vyšný Komárnik sa nachádzalo miesto palebného postavenia československého delostrelectva, ktoré podporovalo boje o úžinu pri kóte 532 Čerešňa. Rekonštruovaný delový areál obsahuje bojovú techniku na kamenných podstavcoch: húfnice kalibru 152, 122 mm, mínomet kalibru 120 mm, protiletadlový kanón kalibru 37 mm. Nachádzajú sa tu tiež ochranné kryty a okopy, obnovené v roku 2006. Z delového areálu viedol chodník k pozorovateľni veliteľa 1. československej brigády, z ktorej sa riadili ťažké boje na území Nižného Komárnika. Nachádzali sa tam aj zákopy a palebné miesta ťažkých zbraní [8]. Na území zvanom Mativka sú zachované bunkre štábu 3. československej brigády. Od 18. do 24. novembra 1944 slúžili tieto bunkre štábu veliteľa 3. československej brigády. Z týchto miest bol organizovaný a riadený boj o východné Karpaty. Spolupracoval tiež so sovietskymi jednotkami a chránil ľavé krídlo 1. československého armádneho zboru a 38. sovietskej armády. Nachádzajú sa v strmom svahu na pôvodných miestach, ležiace v severnom okraji jedľového lesa pri obci Vyšný Komárnik. Z veľkého množstva sa zachovalo a rekonštruovalo 17 bunkrov. Ostatné boli zanechané v pôvodnom stave a neskôr boli zasypané alebo zarastené. Obnovené boli v rokoch 2003 až 2005 v spolupráci ukrajinskej a slovenskej armády [8].

Niektoré pamiatky sú súčasťou mesta Svidník. Na miernom návrší v severozápadnej časti mesta sa nachádza impozantný Pamätník Sovietskej armády, ktorý bol v roku 1962 vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Bol postavený v roku 1954 a jeho výška je 37 metrov. Vysoký travertínový obelisk je ústrednou časťou pomníka, ktorý je zakončený bronzovou päťcípou hviezdou. Pred pamätníkom sa nachádza bronzová socha sovietskeho vojaka, ktorá má výšku 4 metre. Na tomto mieste je pochovaných v štyroch masových hroboch vyše 9000 hrdinov Sovietskej armády, ktorí bojovali v bojoch o Duklu [11]. Areál je vybavený osvetlením, ktoré v nočných hodinách upútava už z diaľky na pamätník. Rozsiahla inštalácia osvetlenia prebehla v roku 2019. Neďaleko pamätníka sa nachádzajú vedľa seba Vojenské historické múzeum a Park bojovej techniky. Vojenské historické múzeum vzniklo 2. júna 1965 a predstavuje tri tematické celky. V blízkosti múzea je lokalizovaný Park bojovej techniky, v ktorom je rozmiestnených 14 múzejných exponátov, ktoré boli súčasťou bojov v období Karpatsko-duklianskej operácie a ktoré si môžu návštevníci obzrieť a vyskúšať. V centre mesta sa nachádza bronzová Socha armádneho generála Ludvíka Svobodu s hmotnosťou 2,5 t a výškou 4,2 m.

Nasledujúca tabuľka 1 predstavuje sumár návrhov vyplývajúcich z terénneho výskumu územia Duklianskeho bojiska zohľadňujúce myšlienky trvalo udržateľného cestovného ruchu a ekomúzea.

Sumár návrhov pre územie Duklianskeho bojiska

- inštalácia smerových značení vo vyššej miere a na adekvátnom mieste
- zabezpečenie parkovacích miest
- zvýšená spolupráca oboch strán Duklianskeho bojiska
- renovácia aktuálnych poškodených informačných tabúľ s dôrazom na moderné technológie (využitie QR kódov s presmerovaním na aplikácie) a obohatenie významných lokalít o mapy a diorámy prebiehajúcich frontov
- vytvorenie online mapy s objektmi 2. svetovej vojny z poľskej a slovenskej strany Duklianskeho bojiska, inštalácia tejto mapy k jednotlivým inštitúciám a objektom
- virtuálna prehliadka
- opakované aktualizácie internetových stránok a aplikácií
- vytvorenie turistických a cyklistických trás po celom regióne s jednotlivými stanoviskami, ktoré by podávali prepojené informácie
- zviditeľnenie a využitie neoznačených a „zabudnutých“ významných miest, na ktorých prebiehali najťažšie boje
- rekonštrukcie bojov
- zvýšená osвета a pozornosť oslavám Karpatsko-duklianskej operácii
- rozšírenie kapacít ubytovacích zariadení, vytvorenie kempingových stredísk, ponúknutie informácii návštevníkom o ubytovaní medzi poľskou a slovenskou stranou skúmaného územia
- spojenie bohatej lokálnej kuchyne so zážitkovou formou (súťaže vo varení, ochutnávaní...)
- vytvorenie komplexného pobytového balíčka
- školské exkurzie, letné tábory
- školenia lektorov pracujúcich v turistických informačných kanceláriách
- zvýšenie počtu nových pracovných miest a zabezpečenie prosperity regiónu, čo sa týka zamestnanosti

Zdroj: vlastné spracovanie na základe terénneho výskumu

Diskusia a Záver

Na rozvoj cestovného ruchu vplýva množstvo aspektov ako doprava, kultúra, zdravotníctvo, priemyselná vyspelosť, stupeň poľnohospodárstva, vplyv ľudí. Avšak, v prihraničnej oblasti sú niektoré z aspektov na nižšej úrovni, tak k rastu napomáha z väčšej časti turizmus. K jeho prosperite napomohlo aj otvorenie hraníc medzi Slovenskou a Poľskou republikou. Hraničný prechod v skúmanom území predstavuje trasa Vyšný Komárnik-Barwinek. Za nedostatočné považujeme absenciu železničnej dopravy.

Prospešným k rozvoju regiónu na slovenskej strane sa javí aj spolupráca starostov obcí, v ktorých sa jednotlivé objekty nachádzajú. Nápomocné sú v tomto smere Prešovský samosprávny kraj, združenia Chránime kraj pod Duklou, turistické informačné stredisko Dukla destination a taktiež projekt cezhraničnej spolupráce Interreg Poľsko-Slovensko, prostredníctvom ktorého bolo mnoho projektov zrealizovaných. Región má množstvo predpokladov rozvoja a cezhraničnej spolupráce, ktorá sa javí ako prospešná. Je však dôležité správne využiť návrhy,

myslieť na potreby okresov, potreby návštevníkov a dbať na prírodné bohatstvo. Okresy sa nachádzajú v prírodne najviac bohatých lokalitách, či už Slovenska alebo Poľska. Na slovenskej strane Duklianskeho bojiska zaznamenávame vyššiu prosperitu okresu Svidník vplyvom militárneho cestovného ruchu, ako na poľskej strane. Nasvedčuje tomu každoročný nárast návštevníkov, ktorí si za cieľ svojej návštevy zvolia aj pamiatky 2. svetovej vojny. Tento fakt je pohnútkou kompetentných osôb a inštitúcií k vytvoreniu vyššieho záujmu o tieto pamiatky z pohľadu turistov a taktiež aj k poskytnutiu čo najlepších podmienok pre návštevníkov, aby sa radi vracali do tohto regiónu.

Na poľskej strane má toto územie rovnakú vážnosť, avšak propagácia cestovného ruchu v tomto smere v súvislosti s prosperitou okresu Krosno je na nižšej, až zanedbateľnej úrovni. Obe republiky spája tá istá vojenská udalosť, na oboch stranách zahynuli, či už obyvatelia vtedajšieho Československa, obyvatelia Poľska, ale aj mnohí z iných kútov sveta. Nemôže sa na toto hrdinstvo zabúdať. Kto vyhladáva Duklianske bojisko, musia mu byť poskytnuté čo najlepšie podmienky k návšteve, pretože tento človek si uvedomuje silu a vážnosť tohto miesta.

Bibliografia

1. Anonym, 2012. *Charakterystyka Beskidu Niskiego. Podroznik* [online]. [cit. 2020-09-14]. Dostupné na: https://spzagorzany.pl/images/pliki_pdf/beskid_niski_wzorcowy_artykul.pdf
2. Borrelli, N. a P. Davis, 2012, How Culture Shapes Nature: Reflections on Ecomuseum Practices. In: *Nature and Culture*. Roč. 7, č. 1, s. 31-47. ISSN 1558-5468.
3. Dukla Destination, 2020. *Park bojovej techniky vo Svidníku* [online]. [cit. 2020-09-15]. Dostupné na: <https://www.dukladesignation.com/atrakcie-destinacie/park-bojovej-techniky-vo-svidniku/>
4. Flodden 1513 Ecomuseum, 2020. *Flodden 1513 Ecomuseum* [online]. [cit. 2020-09-16]. Dostupné z: <https://www.flodden1513ecomuseum.org/>
5. Gojdić, P., 1996. *Svidník*. Sabinov: Dino. ISBN 80-85575-13-2.
6. Güčik, M. a kol., 2014. Udržateľný cestovný ruch a jeho zabezpečovanie na Slovensku. In: A. Holešinská ed. 5. mezinárodné kolokvium o cestovním ruchu. Sborník príspevků. Brno: Masarykova univerzita. p. 30-42. ISBN 978-80-210-7585-6.
7. Hochmuth, V. a kol., 2011. *Údolie smrti: Death Valley: Dolina Śmierci*. Kružlová: Združenie Mikroregiónu Údolie smrti. ISBN 978-80-89540-23-5.
8. Ignàc, P., 2006. *Vyšný Komárnik: História a súčasnosť obce*. Košice: Produkčná dielňa Ave. ISBN 80-969026-3-6.
9. Joicey, J. a C. Burges, 2012. The Flodden 1513 Ecomuseum. In: S. Lipa, R. Amoêda, C. Pinheiro et al., eds. *Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities*. Barcelos: Green Lines Instituto. p. 159-164. ISBN 978-989-98013-1-8.
10. Mindoš, I., 1974. *Svidník a okolie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n.p.
11. Mindoš, I., Pauliak, E., 1984. *Dukla a okolie: Vlastivedno- turistický sprievodca*. Bratislava: Šport.
12. UNWTO, 2020. *Sustainable Development* [online]. [cit. 2020-09-16]. Dostupné na: <https://www.unwto.org/sustainable-development>